

KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR

*A Kolozsvári m. kir. Ferenc József-Tudományegyetem 1942. április 18-i Körösi Csoma Sándor-émlékünnepélyén elhangzott előadás.**

AZ EMBERISÉG nemcsak úgy gazdagszik, hogy merészen s örökké elégedetlenül új eszmék fölfedezésére, új rendszerek kitervelésére tör, hanem úgy is, hogy időnként megáll, visszatekint s megérteni igyekszik a maga távoli s már-már feledésbe merült gondolatait. Mert az új nem föltétlenül jobb a réginél s az időben-térben tőlünk messze eső elképzelésekben is annak az örök tűznek szikrái csillognak, amelyet az ember a világ minden táján fel-felgyújtott vagy a hamuból újraélesztett, hogy világosságot és vigaszt teremtsen magának fájdalmas élete és szenvedései útján.

De talán helyes volt az óhajtás, hogy olasz szóljon Körösi Csoma Sándorról a nagy tudós szülőföldjén, mert Magyarország és Itália vetették meg a Tibet-kutatás alapjait, minthacsak az eszmék világában működő, kifürkészhetetlen erők titkos rokonszenvet ébresztettek volna népeink s a »világ tetejének« misztikus mélységei között.

Gondoljuk csak el, Odorico da Pordenone volt az első, aki – anélkül, hogy eljutott volna Lhasaba – hírt adott e tájékról azon mende-mondák alapján, melyeket közép-ázsiai útfjáról visszatérőben hallott és ötödfél századdal később, amikor Róma hittérítő tevékenysége Ázsiára is kezdett kiterjedni, a pistoiái származású Ippolito Desideri jezsuita (aki a serai nagy hittudományi egyetemen élt, majd pedig Takpok'ier magányába vonult vissza) elemezte először skolasztikus elméiell és finomsággal a lamaizmus kűszált, ködös dogmatikáját abban a *Tibeti jelentésében*, mely mélysége és gazdagsága folytán diadalmaskodott a századokon s az egyre tökéletesedő kutatáson.

A lhasai térítő munkában a jezsuitákat fölváltó kapucinus misszionáriusok kezébe került utóbb az az anyag, melyet Giorgi az *Alphabetum Tibetanumban* dolgozott fel s amelyet Moorcroft Körösi

* Tucci Giuseppet, a kiváló olasz Tibet-kutatót ez alkalommal avatta díszdoktorrá a m. kir. Ferenc József-Tudományegyetem tanácsa. Az előadás szövegét dr. Várady Imre egyetemi ny. r. tanár fordította magyarra; teljes egészében az egyetem Acta-inak legközelebbi fűzetében jelenik meg.

Csomának ajándékozott, mikor a ladaki karavánúton találkozott vele, megpecsételve ezzel a nagy magyar filológus tudományos sorsát.

Kőrösi Csoma megszakítás nélkül folytatja az olaszok munkáját, azt kiegészíti és a tibeti studiumokat szilárd filológiai alapokra helyezi.

A NAGYENYEDI KOLLÉGIUMBAN, majd pedig a göttingai egyetemen töltött esztendőök nem multak el haszontalanul. Itt lett természetévé a szabatsosságra törekvés, az elképzelt és a valóságos közti szigorú különbségtétel és az idegenkedés minden délibábos szórokonitástól és gyökfejtéstől, melyben a 18. századvégi erudíció annyira termékeny volt. A jó vezetés alatt végzett klasszikus tanulmányok fegyelme kristálytisztá eszmélkedésre nevelte, a gondolatok és történések architektúrájának világos vonalú, szépítgetések nélküli rekonstruálására, a lényeges eszméknek a maguk elementáris mezítelenségében való fölfedezésére. Valósággal személytelenné tudott válni, minden igyekezetét arra fordítva, hogy szellemének tiszta tükrében a vizsgált dolgok kísérteties látomása torzítás nélkül verődjék vissza. Ez Kőrösi Csoma munkásságának leglényesebb jellemvonása, ebben gyökerezik időtálló ereje, innen van, hogy olyan egészként áll előttünk, amelyben minden rész szükséges és biztos, semmi sem esetleges vagy önkényes. Az utána végzett kutatások kiegészíthették, gazdagíthatták tudásunkat, de az ő eredményeit jóformán sohasem helyesbítették vagy másították meg.

Szótára majdnem teljes egészében átment a későbbiekbe; egyesek pusztá lemásolására szorítkoztak, mint ahogy Schmidt tett általában, mások, mint Candra Das, a maga egészében beleillesztették saját munkájukba. S ez volt a sorsa nyelvtanának is, melyet Schmidt németre, Foucaux franciára ültetett át s melyet most újra kiadtak, mert egy századév múltán is el kellett ismerni, hogy senkinek sem sikerült azóta sem többet, sem jobbat nyújtania.

A tibeti kéziratgyűjtemények sovány katalógusai, melyeket Beck s a Sendai- és Otani-egyetemek adtak ki, Össze sem hasonlíthatók az ő ka'gyur-elemzésével; amazok üres cím- és névjegyzékek az övéhez képest, mely a Narthang-kiadás száz kötetében foglalt munkák magyarázatos áttekintését adja, az óriási anyag lapról-lapra való gondos áttanulmányozása alapján készült s vázlatául szolgál a buddhizmus irodalomtörténetének, amelynek megírására mindmáig nem történt kísérlet.

Otthonos volt olyan munkákban, amelyeket az utána következő tibeti filológia nem ismert, mert vagy feledésbe mentek vagy pedig tárgyi és nyelvi nehézségek miatt hozzáférhetlenekké váltak, neki azonban lehetővé tették rövid, független jegyzetek formájában a tibeti történelem időrendjének összeállítását, vagy a Vaidurya Dkarpo kúsza rengetegéből kiböngészett hindú és tibeti ciklusok egyezéseinek fölismerését s a Mahabharata és a Bhagavadgita verseinek azonosítását.

Kőrösi Csoma Sándor, a tudomány aszkéta vándora, győz a gyalogosan bejárt távolságok kényszerű fáradalmán, diadalmas-

kodik a kíméletlen szegénységen, mely sokszor a végső nyomorhoz áll közel, böjttel, nélkülözéssel, a tibeti kolostorok hidegével gyötri a testét s álmaihoz való rendületlen hűségében azt izzó szellemének alázatos szolgájává teszi. Áldozatai fölrnek a misszionáriusokéval, akik apostoli buzgalmuktól indítva nem egyszer átlépték a Himalayás rajongó hitükkel úrrá lettek a hegylánc ellenséges megközelíthetlenségén, mellyel Tibet az emberi kíváncsiság ellen védekezik. Egyedül képzeletének s reményének társaságában átvergődött a Zanskar, a Spiti és a Bashahar állam ösvényein, melyeket a barátságtalan természet mintha csak az emberi vakmerőség kihívására alkotott volna, majd pedig önkéntes rabságot vállalva, tibeti remeték módjára eltemetkezett Zangla és Kanam kis kolostoraiba, hogy utat vágjon magának a lamaizmus szövevényes labirintusaiba.

Legyen szabad e nagy férfiú emlékének szentelt napon felidéz-nem meghatottságomat, mely elfogott, amikor 1931-ben éppen Zanskarról jövet Sutlej völgyében a tibeti határ felé tartva ájtatos lélekkel elzarándokoltam a kanami kis templomocskához, melyet ma is Ka'gyur Lhak'an-nak hívnak, ahol Csoma Sándor tibeti módra élt 1827 augusztusától 1830 októberéig.

Ebben a meredek, morzsolódó sziklacsúcsról szűk és köves völgyre tekintő remetelakban, a Ri Purgyul sivár és járhatatlan ormai szomszédságában, ahol a rikta sovány növényzet aszott színei már a Nagy Tibet közelségét jelzik, pihent meg Kőrösi Csoma *a térben* tett vándorlása után, hogy egy még izgatóbb utazásba kezdjen *az időben* s a buddhista irodalomban szinte a megszállottak odaadásával elmélyedve az ismeretlenségből egy ezeréves vallás megragadó világát hántsa ki.

Az eszmény megvalósítására törő, hajlíthatatlan akarat diadala volt ez, az eszmény pedig egybeesett élete céljával és értelmével. S valóban, alig hogy befejezte szótárát és nyelvtanát s ki nyomatta a nagy szent enciklopédia analizisét, a munka és a szenvedések embertelen súlya alatt összeroppanva, idő előtt lehúnytá szemét Dardzsilingben, a lhasai út mentén.

KÖRÖSI CSOMA akkor érkezik Indiába, amikor a kalkuttai Ázsiai Társaság már megkezdte működését s a tudósok kicsiny, de érdeemes csoportja az első elfogadható fordításokban megismertette India szellemi kincseit. A Nyugat ámuló szemei előtt egy ezeréves bölcsesség tárult föl, mely megalázta saját hiúságában s magányos látnoki elmék fényének váratlan felvillanásával hasított bele az emberi tudatlanság éjszakájába. Goethe, a Humboldt testvérek, a Schlegelek és Schoppenhauer zsenije hódolattal hajolt meg az Upanishad és a Bhagavadgita előtt; a puranak első fordításai révén a Nyugat előtt ismeretessé vált hindú mitoszok a képzelet számára soha nem sejtett távlatokat nyitottak meg; de a képtelenségek, kúszá álmok, vad deliriumok egymás hegyén-hátán tobzódó, egymással összefolyó zürzavarában semmiféle fantázia nem volt képes értelmet találni s megfélemlítve vonult vissza s mondott le az allegorikus jelentés kereséséről, melynek pedig kétségtelenül ott kellett rejtőznie a látszólagos furcsaságok mögött.

Európa még semmit sem tudott a buddhizmusról, mert Desideri könyve, mely a lamaista teológia alapvető művét Tsonk'a pa Lam rin c'en mo-ját kivonatolta, kiadatlanul hevert a jezsuiták könyvtárában és sem Kínából, sem Birmaniából, sem Siamból nem érkeztek pontos értesülések a buddhizmus felől, vagy éppen olyanok jutottak el hozzánk, melyek a Keletnek ezt a legnemesebb és legmélyebb vallását a legszegényebbnek és legelhanyagoltabbnak tüntették föl. A kínai misszionáriusok Ricci példáját követve vonakodtak a boncok ruháját fölvenni s inkább a konfuciánus írástudók módjára öltöztek: az újjászületés törvénye, melyet ők tévesen a lélekvándorlás tanával azonosítottak és önkényesen pitagorasi elméletekkel hoztak összefüggésbe, útjában állott annak, hogy a buddhizmus iránt rokonszenv ébredjen a keresztények részéről.

Körülbelül abban az időben, amikor Körösi Csoma a Zanskar és Kanam remeteségébe vonult vissza, érkezett meg Birmaniából Sangermanonak a pali kútfők elég beható tanulmánya alapján készült ismertetése a buddhizmusról. E munkának hibája volt azonban, hogy – miként elődjének, Mantegazzanak, kísérletei is – nem hatolt ennek az Ázsia nagy részében a bölcsesség annyi fényével elterjedt vallásnak a mélyére, tanításainak egyetemes jelentésébe, hanem csak a felületen maradt és külsőséges értelmezésekkel elégedett meg.

Indiában a buddhizmus már jóideje lealkonyult s csak ezekben az években történt, hogy Hodgson, szinte valami öntudatlan megfigyelés alapján, a nepali gyűjtemények kutatásába fogva nyilvánosságra kezdte hozni a buddhizmus bölcséletének kincseit és irodalmának gazdagságát.

E fogyatékos ismeretek, elfogult értelmezések és hagyományos meg nem értés közepette szoborként magasodik föl Körösi Csoma magányos alakja, akiben nemcsak a *tibeti studiumok megalapítóját*, hanem a *buddhizmus tudományos felkutatásának kezdeményezőjét* is tiszteljük.

A buddhizmus bizonyára a legélettelibb s legfinomabb vallások egyike, amit ember valaha kigondolt saját halálos szomorúságának és kétségbeesett reménységének vigaszára; egy ilyen vallás spirituális jelentését nem lehet egyszerűen a könyvekből kiolvasni. Mélységei nem férnek bele a betű holt jelképébe, legfontosabb titkainak részeseivé csak a lélek teljes odaadása által, s nem az értelem dedukciói révén válhatunk. A buddhizmus megértésének egyetlen útja van, az, amelyet Körösi Csoma nyitott meg előttünk.

Példájával arra tanított, hogy ott kell élni a kolostorokban, hallgatni a nagy mestereket s szemtől-szembe látni, hogyan valósulnak meg bennük és a tömegekben a buddhizmus örök elvei.

Amikor Zangla és Kanam magányát elhagyta, Körösi Csoma sokkal többet tudott, mint a tibeti nyelvet; csodálatos munkabíráásával rövid néhány év alatt megtette a legnagyobb lamaista egyetemek doktorai számára előírt teológiai tanulmányok útját. A bka agyur és a bstan agyur gyűjteményeiben döbönt ámulattal olyan gondolatkincsre lelt, melyet a történelem viszontagságai eredeti szövegében nagyrészt elpusztítottak.

Az ő kutatásainak eredményeként Tibet egy csapással a hindú kultúra provinciájává lett: a buddhizmus szellemi öröksége vezette át Tibetet nomád barbárságának éjszakájából a kultúra világosságába; ősi egyszerűségét magával ragadta és legyőzte az érett gondolat varázsa, melyet aztán a tiszta lelkek ortodoxiájával ölelt magához és szent hagyatékként védelmezett, minden áron arra törekedve, hogy érintetlenül, változtatások és hozzáadások nélkül örökítse tovább.

A megközelíthetetlen szigetekként hegycsúcsokra tapasztott remetelakok, melyek alatt hasztalan hullámzik és zúg a szenvedély s az emberi bánat árja, s a nagy kolostorok, ahol a szerzetesek tétlen tömegei rejtegetik szigorú mesterek csöndes művét, voltak a hindú hagyomány szellemi örökösei. Tibetben, a mester és tanítvány megszakítás nélküli váltakozása folytán, mely a hit csodás erejétől táplálva elbírtá az idő múlását s a történelem rázkódtatásait, ma is folytatódik a szent szövegek exegezise, ma is fönáll a betű és a szellem közti közvetlen kapcsolat s jegyzetekben, kommentároknak, glosszáknak megnyilatkozik a legrégebb írások rejtett értelme. Kőrösi Csoma mindezt helyesen látta s mi manapság siető léptekkel a buddhista tanulmányoknak egy olyan új mozzanata felé haladunk, amelyet tibeti iránynak nevezhetnénk, mert e hőlepte ország mestereinek megfontolt bölcsesége vezet bennünket Sakyamuni vallásának ezredéves fejlődésében való benső megértéséhez.

Gondoljuk csak el, mi mindent foglalnak magukban a tibeti enciklopédiák: a hindú gondolkodás legnagyobb logikai építményeit Nagarjunától Dinnagoig, Vasubandhutól Dharmakirtiig; a fogalmak legszövevényesebb szerkezeteit, melyekben a tevékeny gondolat kiélesedik, megdicsőül s megsokszorozódik, büszkeséggel telve el önmaga iránt forrásvízhez hasonló átlátszósága miatt, mert nem borul rá árnyéka s homálya az ellentmondásoknak, melyek oly tragikussá teszik az életben s oly ellenségessé a természetben folyó küzdelmeket; találunk bennük továbbá természetes szükségből, szenttelenül szőtt dialektikus ábrándokat s mindezen kívül sokszorosán megvitatott, átdolgozott, jelentésük leggyökeréig s legtávolabbi kapcsolataikig követett összefoglalásokat, egy mérhetetlen irodalmat, amelynek mélysége százados magábaszállások eredménye s amelynek világosságában a kolostori élet zökkenők és rázkódások nélküli nyugalma tükröződik. S a tibeti exegeták segítsége hijján hasztalan kísértenők meg a tantrikus liturgia misztikus értelmének megértését s a hindú gnosist, amely India szent folyóinak partjain ugyanolyan vallásos rajongással törekedett a világ dolgai fölé kerekedni, mint a földközitengeri és közép-ázsiai hellén gnosis, még pedig olyan egyidejűséggel, mely részben titokzatos összefüggésekre figyelmeztet.

A lamaizmus ennek a gnosistnak szétlaposodása, rítusainak formalisztikus elgépiesedése, mely elhomályosította és megmerevítette az antik liturgiák beszédes értelmét; lassú átmenet kiválasztott szellemeknek a misztikus újjászületésen való szemlélődéseiből a nagy szerzetesi gyülekezetek mindennapi istentiszteletének tompa

közönyéhez. Ám ha e gnosis szelleme elborult, kimerült, sőt olykor elveszett is, szimbolizmusa tovább él a lamaista kultuszban s annak belső szellemi és liturgiai vázát képezi; aki ezt nem ismeri, végzetesen félreérti és meghamisítja a tibeti buddhizmust.

A metafizikának és esoterizmusnak ez az a végtelen világa, melyet Kőrösi Csoma, rátalálva a tibeti szellem hindú gyökereire, fölfedett az emberi értelem kíváncsisága előtt, mely sohasem fárad el újra meg újra föltenni az örökké válasz nélkül maradó kérdéseket a dolgok végzetszerűségéről.

EZ A FÉRFI MAGÁNYOS VÁNDORKÉNT bejárja fél Európát s fél Ázsiát, titokéhes, egyszerű lelkének szüzi kíváncsiságával olyan emberek közé jut, akikről olvasmányaikból csak annyit tudott, amennyi elég volt arra, hogy újat lásson bennük s hitének tiszta csodálkozásával győz a helyek és emberek ellenállásán. Fölfedező is volt tehát, akinek itinerariuma és úti jegyzetei ma nagy értéket jelentenek számunkra. Ám a felfedező sokszor kénytelen első személyben beszélni, hiszen ő az utazás főszereplője, az ő éber és ámuló kíváncsisága ad fényt és színt a dolgok közömbös csendjének, az ő lelkének álmodozó érzékenysége eleveníti meg azokat. S Kőrösi Csoma éppen ezért elfojtotta magában a felfedezőt és hallgat vándorlásairól, melyek a XIX. század elején megismétlik Marco Polo vakmerőségeit. Nem is tudnánk semmit útja irányáról és állomásairól, ha nem lett volna kénytelen beszélni róla – bár csak röviden s szinte kicsinylő hangon – Kennedynak írt levelében, mintha lelkesedése elnémítaná s nem engedné elárulnia értékes tapasztalatait.

A tudománynak ez az aszkétája énjét halálraítélte, mintha csupán a történelem által rábizott misszió gondviselészerű eszközének tekintené magát, s nem saját személyét becsülné, hanem a munkát, melyet esendő lénye fölládozásával el kell végeznie.

Kőrösi Csoma tudatában volt áldozata nemességének és szüntelen kész arra, hogy elhárítson magától minden jutalmat. Nem fogadja el segélyének felemelése címén az Asiatic Society által felajánlott ötven rupiát, sem Döbrentei nagylelkűségét s amikor pénzt küldenek neki hazájából, semmit sem tart meg magának, hanem ösztöndíjat alapít belőle.

Sok nagy ember halála a legváratlanabb ellentmondásban áll életével; egyesek tudtak élni, de nem tudtak meghalni s a halál olyan készületlenül találta őket, hogy érintése elhomályosította nagyságuk fényét.

De Kőrösi Csoma Sándor iránt kegyes volt a halál; tiszta lélekkel, orvosságok segítségét visszautasítva múlt ki a lhasai úton, Dardzsilingben. A tudomány magányos úttörője költőként élt álmai háboríthatatlan világában s hősként győzött a törvényeken, amelyek ingatag és állhatatlan földi valónkon uralkodnak.

TUCCI GIUSEPPE